

• ANALİZ

Hakikat Sonrası Çağda Seçmen Davranışı: Vibe Seçmen

İbrahim Dalmış

HAKİKAT SONRASI ÇAĞDA SEÇMEN DAVRANIŞI: VIBE SEÇMEN

İBRAHİM DALMIŞ

COPYRIGHT © 2026

Bu yayının tüm hakları Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları (SETA) Vakfı'na aittir. SETA'nın izni olmaksızın yayının tümünün veya bir kısmının elektronik veya mekanik (fotokopi, kayıt ve bilgi depolama vd.) yollarla basımı, yayımı, çoğaltılması veya dağıtımı yapılamaz. Kaynak göstermek suretiyle alıntı yapılabilir.

Bu yayındaki fikirler tamamen yazarına aittir ve SETA Vakfı'nın yayın politikasını yansıtmayabilir.

ISBN: 978-625-5703-27-9

Editörya: Ebrar Üzümcü, Berrin Çalışkan, Mustafa Said İşeri
Mizanpaj: Said Demirtaş

SETA | SİYASET, EKONOMİ VE TOPLUM ARAŞTIRMALARI VAKFI

Nenehatun Cd. No: 66 GOP Çankaya 06700 Ankara TÜRKİYE
Tel: +90 312 551 21 00 | Faks: +90 312 551 21 90
www.setav.org | info@setav.org | @setavakfi

SETA | İstanbul

Defterdar Mh. Savaklar Cd. Ayvansaray Kavşağı No: 41-43
Eyüpsultan 34050 İstanbul TÜRKİYE
Tel: +90 212 395 11 00 | Faks: +90 212 395 11 11

SETA | Washington D.C.

1025 Connecticut Avenue, N.W., Suite 410
Washington D.C., 20036 USA
Tel: 202 223 98 85 | Faks: 202 223 60 99
www.setadc.org | info@setadc.org | @setadc

SETA | Berlin

Kronenstrasse 1, 10117 Berlin GERMANY
berlin@setav.org

SETA | Brüksel

Avenue des Arts 6, 1000 Bruxelles BELGIUM
Tel: +32 2 313 39 41

İÇİNDEKİLER

ÖZET | 7

GİRİŞ | 8

HAKİKAT SONRASI: EPİSTEMİK BİR KRİZDEN İLETİŞİM STRATEJİSİNE | 9

BİLİŞSEL MİMARİ: SOSYAL PSİKOLOJİDE DÖRT İNSAN MODELİ | 11

KURAMSAL BİR TERCÜME: PSİKOLOJİK MODELLERDEN
SEÇMEN TİPOLOJİLERİNE | 17

VİBE SEÇMEN: HAKİKAT SONRASI KAMUSAL ALANDA
SEZGİSEL VE DUYGUSAL OY VERME | 23

SONUÇ: VİBE DEMOKRASİSİ ÜZERİNE KAVRAMSAL BİR DEĞERLENDİRME | 28

Bu analizde hakikat sonrası çağ yeni bir seçmen davranışı mantığı üreten yapısal bir süreç olarak ele alınmakta ve bu perspektifle modern siyasal davranışın sosyolojik ve psikolojik koordinatları derinlemesine incelenmektedir.

ÖZET

Hakikat sonrası (*post-truth*) dönem, gerçekliğin toplumsal önemini yitirerek “ilgisiz” hale geldiği hem epistemik bir kriz hem de siyasal iletişim stratejisi olarak ele alınmaktadır. Bu süreçte nesnel gerçeklerin yerini duygusal eğilimler ve kişisel inançlar alırken kamusal alan ortak gerçeklik zeminini kaybederek “alternatif gerçeklikler” üzerinden kutuplaşmaktadır. Siyasal aktörler özellikle popülist liderler rasyonel ikna yerine sadakati hedefleyen ve “alternatif olgular” aracılığıyla kitleleri mobilize eden bir iletişim düzeni inşa etmektedir.

Psikolojik açıdan bu düzen insanın “bilişsel cimri” (*cognitive miser*) ve “güdülenmiş taktik özne” (*motivated tactician*) olma özellikleriyle uyumlu bir ekosistemde işlemektedir. Bilgi bolluğu ve dikkat kıtlığının yaşandığı bu dönemde bireyler zihinsel enerjiyi korumak için sezgisel kestirmelere başvurmakta ve genellikle mevcut inançlarını korumaya yönelik “savunmacı” bir akıl yürütme sergilemektedir. Hakikat sonrası, insanların hiç düşünmediği bir durumdan ziyade bilişsel cimriliğin varsayılan, bilişsel aktivasyonun ise çoğu zaman savunmacı ve stratejik amaçlarla devreye girdiği bir kamusal biliş düzenini temsil etmektedir.

Bu yeni gerçeklik, klasik seçmen davranışı teorilerinin dayandığı “bilinçli ve tutarlı aktör” varsayımlarını yetersiz kılmaktadır. Geleneksel modeller seçmeni fazla rasyonel, fazla istikrarlı veya fazla bilinçli kurgulamaktadır. Bu nedenle dijital kamusal alandaki anlık duygusal tetiklenmeleri ve otomatik bilişsel süreçleri açıklamakta zorlanmaktadır. Bu bağlamda “vibe seçmen” kavramı, seçmenin sadece ne düşündüğüne değil hangi çevresel uyaranlarla nasıl ve ne zaman aktive olduğuna odaklanmaktadır. Böylece günümüz seçmen davranışını daha dinamik ve psikolojik temelli bir perspektifle açıklamaya yönelik analitik bir çerçeve kurmaktadır.

GİRİŞ

Modern siyasetin dokusu hakikat sonrası olarak adlandırılan köklü bir dönüşümden geçmektedir. Bu dönüşüm nesnel gerçeklerin kamuoyunu şekillendirme gücünü önemli ölçüde yitirmesiyle karakterize edilmektedir. Günümüzde bilginin doğruluğundan ziyade bireyin duygusal dünyası ve kimliksel aidiyetlerinde meydana getirdiği yankı belirleyici hale gelmiştir. Bu yeni bağlamda siyaset, rasyonel bir müzakere alanı olmaktan uzaklaşarak bir hissiyat ve atmosfer meselesine dönüşmektedir. Seçmen açısından artık belirleyici olan sunulan verilerin doğruluğu değil bu verilerin mevcut dünya görüşünü ne ölçüde desteklediği ve hangi duygusal konforu sağladığıdır.

Bu dönüşümün temelinde dijital iletişim teknolojilerinin oluşturduğu yoğun bilgi akışı ile insanın sınırlı bilişsel kapasitesi arasındaki gerilim yer almaktadır. Bilişsel cimri olarak tanımlanan insan zihni bu karmaşık bilgi ekosisteminde rasyonel analizlere sürekli başvurmak yerine sezgisel kestirmeler ve duygusal ipuçlarına yönelmektedir. Klasik seçmen davranışı teorileri bireyi çoğunlukla programları inceleyen ve rasyonel tercihler yapan bir aktör olarak kurgulamıştır. Oysa günümüzün yankı odalarıyla şekillenen ve algoritmik olarak düzenlenen kamusal alanı, seçmeni anlık duygusal yönelimler ve çevresel uyarılar doğrultusunda pozisyon alan bir özneye dönüştürmektedir.

Bu bağlamda vibe seçmen kavramı hakikat sonrası çağın siyasal iletişim mantığını anlamak için kritik bir anahtar sunmaktadır. İdeolojik sınırların esnediği

ve nesnel gerçekliğin aşındığı bu zeminde seçmen, siyasal aktörleri ya da olayları derinlemesine analiz etmekten ziyade onlardan yayılan genel atmosfer ve duygusal enerjiye göre karar vermektedir. Bu analiz hakikat sonrasını yalnızca bir bilgi krizi olarak değil aynı zamanda yeni bir seçmen davranışı mantığı üreten yapısal bir süreç olarak ele almaktadır. Bu şekilde modern siyasal davranışın sosyolojik ve psikolojik koordinatları daha anlaşılır olacaktır.

HAKİKAT SONRASI: EPİSTEMİK BİR KRİZDEN İLETİŞİM STRATEJİSİNE

Hakikat sonrası kavramı ilk ortaya çıktığında çoğunlukla bilgiye erişim, doğruluk ve gerçeklik anlayışındaki bir bozulmaya işaret eden epistemik bir kriz olarak ele alınmıştır. Bu çerçevede tartışmalar doğru bilginin neden etkisini yitirdiği, olguların nasıl itibarsızlaştığı ve kamusal tartışmanın hangi koşullarda ortak gerçeklik zeminini kaybettiği sorularına odaklanmıştır. Ancak zaman içinde hakikat sonrasının yalnızca bilişsel veya epistemik bir durum değil aynı zamanda siyasal aktörler tarafından bilinçli biçimde kullanılan bir iletişim stratejisi ve kamusal alanı yapılandıran bir pratik haline geldiği giderek daha açık biçimde ortaya çıkmıştır. Bu başlık, hakikat sonrasını salt bir “gerçeklik kaybı” olarak değil belirli psikolojik mekanizmalarla uyumlu ve sistematik biçimde işleyen bir siyasal iletişim düzeni olarak ele almayı amaçlamaktadır.

Kamuoyu yapımında nesnel gerçeklerden ziyade duygusal eğilim ve kişisel inançların etkili olduğu bir dönemde yaşıyoruz ve bu döneme hakikat sonrası denmektedir.¹ Hakikat sonrası sadece basit bir yalan söyleme eylemi değil aynı zamanda hakikatin toplumsal önemini yitirmesi veya “alakasız” hale gelmesini de nitelemektedir.² Kavram ilk kez 1992’de Steve Tesich tarafından toplumun gerçekler yerine yalanlarla kandırılmayı tercih ettiği sosyopolitik bir durumu tanımlamak için kullanılmıştır.³ Günümüzde ise gerçeklik ile algının çatışma halinde olduğu, anlatıların ve duygusal tınlamanın (*emotional resonance*)⁴ rasyonel kanıtların önüne geçtiği bir “gerçeklik sonrası” halini temsil etmektedir.⁵ Literatüre göre bu durum yerleşik kurumlara ve uzmanlığa duyulan güvenin azalmasıyla beslenen küresel bir fenomendir.⁶

1 Oxford Dictionaries, *Word of the Year 2016: Post-Truth*, (Oxford University Press, Oxford: 2016).

2 Kathleen Higgins, “Post-Truth: A Guide for the Perplexed”, *Nature*, Cilt: 540, Sayı: 7631, (2016), s. 9; Ralph Keyes, *The Post-Truth Era: Dishonesty and Deception in Contemporary Life*, (St. Martin’s Press, New York: 2004).

3 Steve Tesich, “A Government of Lies”, *The Nation*, 6 Ocak 1992.

4 Duygusal tınlama, bir siyasal mesajın olgusal doğruluğundan bağımsız olarak bireyin mevcut duygusal yönelimleri, kimlikleri ve deneyimleriyle “içten uyum” yakalaması durumudur. Bu uyum sağlandığında mesaj daha inandırıcı, daha tanıdık ve daha “doğal” hissedilir; böylece doğrulama süreçlerinden önce ikna edici bir etki üretir. Benford ve Snow’un (2024) çerçeve rezonansı, Papacharissi’nin (2015) duygusal kamusu ve Westen’in (2008) siyasi beyin kavramlarından türeyen bir yaklaşımdır.

5 Matthew d’Ancona, *Post-Truth: The New War on Truth and How to Fight Back*, (Ebury Press, Londra: 2017); Juan A. Llorente, *The Post-Truth Era*, (BBVA OpenMind, Madrid: 2017).

6 Jennifer Kavanagh ve Michael D. Rich, *Truth Decay: An Initial Exploration of the Diminishing Role of Facts and Analysis in American Public Life*, (RAND Corporation, Santa Monica: 2018); Silvio Waisbord, *Truth is What Happens to News*, (Polity Press, Cambridge: 2018).

Hakikat sonrasına genel olarak üç analitik düzlemde bakılmaktadır: (i) epistemik bir durum olarak, (ii) siyasal iletişim stratejisi olarak ve (iii) psikolojik/bilişsel bir fenomen olarak. Birincisinde yani epistemik bir durum olarak hakikat sonrası toplumsal bir “doğruluk rejimi”nin çöküşünü temsil etmektedir. Buna göre hakikat artık toplumun rezerv para birimi olma niteliğini kaybetmektedir.⁷ Bu boyutta gerçekler artık paylaşılan bir zemin oluşturmayıp aksine olguların kendisi tartışmalı hale gelmektedir. Bilgi, rasyonel standartlarla değil ideolojik aidiyetlere göre tanımlanmaktadır.⁸ Böylece gerçeklik temelli işleyen topluluklar ile “alternatif gerçeklikler”e dayalı topluluklar arasındaki uçurum derinleşmektedir.⁹ Gittikçe ortak gerçeklik algısı imkansızlaşmaktadır.¹⁰ Hakikat sonrası durumu bir pusula üzerindeki yönlerin silinmesine benzetmek

Hakikat sonrası sadece basit bir yalan söyleme eylemi değil aynı zamanda hakikatin toplumsal önemini yitirmesi veya “alakasız” hale gelmesini de nitelemektedir.

mümkündür; nerenin “kuzey” (gerçek) olduğu konusunda toplumsal bir uzlaşma kalmadığında gemi rüzgarın (duyguların) estiği yöne göre değil kaptanın (liderin) nerenin kuzey olduğunu iddia ettiğine göre yol alır.

Hakikat sonrasının siyasal iletişim stratejisi olarak kullanımı bilim insanları ve geleneksel medya gibi kurumsal denetçileri devre dışı bırakmakla ilgilidir. Siyasal aktörler özellikle popülist liderler, kitleleri “alternatif olgular” aracılığıyla mobilize etmektedir.¹¹ Bu strateji nesnel gerçekliği ideolojik bir anlatıya tabi kılarak rasyonel iknayı değil sadakati hedeflemektedir. Bu yapılırken de “bataklığı kurutmak” (*draining the swamp*) gibi sloganlarla yerleşik bilgi otoritelerine saldırılmaktadır.¹² “Yalan haber” (*fake news*) ve “alternatif gerçekler” bu boyutta siyasal birer silah olarak kurgulanmaktadır.¹³

Psikolojik bir fenomen olarak hakikat sonrası, insanların önceden var olan inançlarını koruma ve kendilerine sunulan düzeltici bilgileri reddetme eğilimiyle ilgilidir.¹⁴ İnsanların bilişsel çabadan kaçınarak duygusal yankı uyandıran bilgilere inan-

7 Waisbord, *Truth is What Happens to News*; d’Ancona, *Post-Truth*.

8 Lee McIntyre, *Post-Truth*, (MIT Press, Cambridge: 2018); Waisbord, *Truth is What Happens to News*.

9 2017 Ocak’ında Donald Trump’ın başkanlık yemin töreninin hemen ardından yaşanan bir tartışma, hakikat sonrası siyasetin simgesel anlatılarından biri olarak kayda geçti. Beyaz Saray Sözcüsü Sean Spicer törendeki kalabalığın “tarihin en büyük” katılımı olduğunu iddia etti ancak uydur görüntüleri, fotoğraflar ve ulaşım verileri bu iddiayı açık biçimde çürütüyordu. Bu çelişki NBC’de Meet the Press adlı programda gündeme geldiğinde Trump’ın kademli danışmanı Kellyanne Conway, Spicer’in yanlış bilgi vermediğini ve bunun *alternative facts* olduğunu savundu. Bu ifade kamuoyunda büyük tepki oluşturdu çünkü mesele artık bir yanlışın düzeltilmesi değil doğrulanabilir olguların eş değer anlatılar arasında bir seçenek haline getirilmesiydi.

10 Daniel Diller, *Truth Decay and the Erosion of Shared Reality*, (RAND Corporation, Santa Monica: 2018); Stephan Lewandowsky, Ulrich K. H. Ecker ve John Cook, “Beyond Misinformation: Understanding and Coping with the ‘Post-Truth’ Era”, *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*, Cilt: 6, Sayı: 4, (2017), s. 353; McIntyre, *Post-Truth*.

11 Jan-Werner Müller, *What is Populism?*, (University of Pennsylvania Press, Philadelphia: 2017); Markus Prior, *Hooked: How Politics Captures People’s Interest*, (Cambridge University Press, Cambridge: 2021); Waisbord, *Truth is What Happens to News*.

12 Steve Fuller, *Post-Truth: Knowledge as a Power Game*, (Anthem Press, Londra: 2018); McIntyre, *Post-Truth*; Waisbord, *Truth is What Happens to News*.

13 James Conrad, *Fake News and the Public Sphere*, (Polity Press, Cambridge: 2021); McIntyre, *Post-Truth*; Prior, *Hooked*.

14 Kavanagh ve Rich, *Truth Decay*; McIntyre, *Post-Truth*.

ması *kolektif gaslighting*¹⁵ gibi manipülatif durumların oluşmasına yol açmaktadır.¹⁶ Bu boyut birçok bilişsel ve güdüsel yanlılıkların, yankı odaları (*echo chambers*)¹⁷ ve sosyal medya algoritmalarıyla birleşerek bireylerin gerçekliği test etme yetisini zayıflatması olarak karakterize edilmektedir.¹⁸ Bu mekanizmalar bir araya geldiğinde bireyin gerçekliği test etme kapasitesi değil kimlik ve duygusal uyum kapasitesi güçlenmektedir.

Literatürde sosyal medya platformlarının ve geleneksel medya modelindeki dönüşümün hakikat sonrası fenomenini hızlandırdığı konusunda fikir birliği vardır.¹⁹ Ancak ortaya çıkan durumun orijinalliği tartışmalıdır. d’Ancona hakikat sonrası 2016 sonrası ortaya çıkan epoksal bir kopuş olarak çerçevelerken bunun insanın hakikat karşısındaki kadim tutumunun modern bir görünümü olduğunu ve tarihte benzer dönemlerin yaşandığını savunanlar da vardır.²⁰ Epistemik ya da siyasi iletişim stratejisi boyutlarından bağımsız olarak sosyal psikoloji içinde geliştirilen insan modelleri her daim hakikat sonrası anlayışla uyumlu olmuştur. Bu insan modellerinin hepsi hakkında bilgi vermek bu yazının kapsamını aşacağı için bu analizde insan zihni çalışmalarında yoğun olarak kullanılan modellere kısaca bakılmaktadır.

BİLİŞSEL MİMARİ: SOSYAL PSİKOLOJİDE DÖRT İNSAN MODELİ

İnsan eylemliliği (*human agency*) biyolojik miras, bilişsel kısıtlamalar ve sosyo-kültürel bağlamın kesiştiği dinamik bir süreçtir. Bireyler çevrelerini sadece pasif bir şekilde kaydetmekle kalmaz aynı zamanda sahip oldukları inanç yapıları ve hedefler aracılığıyla sosyal dünyayı aktif bir şekilde inşa ederler.²¹ Bu inşa süreci duruma göre mantıksal ve sistematik bir analizi içerebileceği gibi çoğu zaman bilişsel kaynakları korumaya yönelik otomatik ve sezgisel mekanizmalar tarafından yönlendirilir.²² Psikolojideki meta teorik tartışmalar “İnsan rasyonel bir karar

15 *Gaslight* filminde adam evdeki gaz lambalarının ışığını bilinçli olarak kısip açar ancak eşi bunu fark ettiğinde “hiçbir şey değişmediğini” ısrarla inkar eder. Bununla yetinmez; eşyaların yerini değiştirir, sesler çıkarır ve ardından tüm bu olup bitenlerin kadının hayal gücünün ürünü olduğunu söyler. Amaç ise kadının kendi algılarına güvenmemesini ve zamanla da “Sorun bende mi?” diye düşünmesini sağlamaktır. *Gaslighting* kavramı tam olarak buradan doğar: Gerçekliği inkar ederek karşı tarafın zihinsel pusulasını bozmak.

16 James Ball, *Post-Truth: How Bullshit Conquered the World*, (Biteback Publishing, Londra: 2017); Nathan Rietdijk, “Post-Truth Politics and Collective Gaslighting”, *Episteme*, Cilt: 21, Sayı: 1, (2024), s. 229.

17 Yankı odaları, bireylerin ağırlıklı olarak kendi görüşleriyle uyumlu bilgi ve anlatılarla karşılaştığı, karşıt perspektiflerin ise sistematik biçimde dışarıda kaldığı iletişim ortamlarını ifade eder.

18 Lewandowsky, Ecker ve Cook, “Beyond Misinformation: Understanding and Coping with the ‘Post-Truth’ Era”, s. 353; Ian MacMullen, *Civic Education in Polarized Times*, (Oxford University Press, Oxford: 2020); Claire Wardle ve Hossein Derakhshan, *Information Disorder*, (Council of Europe, Strasbourg: 2017).

19 Kavanagh ve Rich, *Truth Decay*; Zeynep Tufekci, *Twitter and Tear Gas*, (Yale University Press, New Haven: 2017); Wardle ve Derakhshan, *Information Disorder*.

20 Kavanagh ve Rich, *Truth Decay*; Keyes, *The Post-Truth Era*.

21 Lee Ross ve Richard E. Nisbett, *The Person and the Situation*, (Pinter & Martin, Londra: 2011).

22 Elliot Aronson, Timothy D. Wilson, Robin M. Akert ve Samuel R. Sommers, *Social Psychology*, (Pearson, Boston: 2016); Shelly Chaiken ve Alison Ledgerwood, “A Theory of Heuristic and Systematic Information Processing”, *Handbook of Theories of Social Psychology*, ed. Paul A. M. Van Lange vd., (Sage, Londra: 2012), s. 246; Michael A. Hogg ve Graham M. Vaughan, *Social Psychology*, (Pearson, Londra: 2018).

verici mi yoksa durumsal ipuçlarına tepki veren bir otomata mıdır?” sorusu etrafında şekillenmektedir.²³ Bu bağlamda insan modeli kavramı bireyin bilgi işleme tarzı, güdüsel öncelikleri ve sosyal çevreyle etkileşim biçimini tanımlayan ideal tip bir bilişsel yapılandırılmayı ifade etmektedir.²⁴

SAF BİLİM İNSANI/SEZGİSEL PSİKOLOG MODELİ

Sosyal psikolojide ortaya çıkan ilk insan modeli “saf bilim insanı” (*the naive scientist*) veya “sezgisel psikolog” (*intuitive psychologist*) olarak adlandırılan ideal bir tiptir. Bu model bireyi çevresindeki olayların nedenlerini anlamaya ve dünyayı öngörülebilir kılmaya çalışan mantıklı bir problem çözücü olarak tasvir eder.²⁵ Saf bilim insanı modeline göre bireyin en temel ihtiyacı sosyal dünyayı anlamlandırmak ve belirsizliği azaltmaktır (yani epistemik ihtiyaçlar).²⁶ Bu modelde güdülenme esas olarak rasyonel analizi başlatan bir motor işlevi görür ancak analiz süreci başladıktan sonra bireyin görece nesnel ve soğuk bir bilgi işleme sürecine girdiği varsayılır.²⁷ Birey bir bilim insanı gibi veri toplar ve neden-sonuç ilişkilerini kurmak için mantıksal kurallar uygular.

Bu model gündelik zihinsel çıkarsamaları betimlemekten çok “rasyonel ve bilgiye dayalı yargının nasıl olması gerektiğini” tarif eden idealize edilmiş bir ölçüt işlevi görür. Çünkü gerçek hayattaki biliş süreçleri bu normatif modelden sapmaktadır. Sapmalar rastlantısal değil sistematiktir. Bundan dolayı başta insanın neden-sonuç çıkarsamaları olmak üzere sosyal yargıların tümündeki hata ve yanlışlıklar hakkında geniş bir literatür oluşmuştur.²⁸ Daha da önemlisi bu hata ve yanlışlıkların istisna değil kural olmasıdır. İstisna olan insanın bizatihi rasyonel karar vermesidir. Bu literatürün sonucu genel kabul gören insan modeli bilişsel cimriye dönüşmüştür.

BİLİŞSEL CİMRİ MODELİ

Bilişsel cimri modeli (*the cognitive miser*) bilişsel kapasitenin sınırlı olduğunu kabul eder. Bireyi zihinsel enerjiyi korumak için kısa yollara başvuran “ekonomi odaklı” bir özne olarak tanımlar.²⁹ Bu modelin temel varsayımı insan beyninin sınırlı bir çevrim içi işleme kapasitesine sahip olduğudur. Bu yüzden birey karmaşık problemleri basitleştirmek zorunda kalır. Bu basitleştirme sü-

23 Daniel T. Gilbert, Susan T. Fiske ve Gardner Lindzey, *The Handbook of Social Psychology*, (McGraw-Hill, New York: 2011).

24 Susan T. Fiske ve Shelley E. Taylor, *Social Cognition: From Brains to Culture*, (Sage, Londra: 2017).

25 Elliot Aronson, *The Social Animal*, (Worth Publishers, New York: 2008); Hogg ve Vaughan, *Social Psychology*.

26 Gordon B. Moskowitz, *Social Cognition: Understanding Self and Others*, (Guilford Press, New York: 2005).

27 Fiske ve Taylor, *Social Cognition: From Brains to Culture*.

28 Richard E. Nisbett ve Lee Ross, *Human Inference: Strategies and Shortcomings of Social Judgment*, (Prentice-Hall, New Jersey: 1980); Lee Ross, “The Intuitive Psychologist and His Shortcomings”, *Advances in Experimental Social Psychology*, ed. Leonard Berkowitz, (Academic Press, New York: 1977), s. 173.

29 Fiske ve Taylor, *Social Cognition: From Brains to Culture*.

reci “sezgisel kestirmeler” (*heuristics*) ve şemaların (*schemas*)³⁰ kullanılmasıyla karakterize edilir.³¹

Bu model de saf bilim adamı modeli gibi insanın epistemik ihtiyaçlarını önceler. Yalnızca burada bütünüyle rasyonel bir doğruya ulaşma değil “yeterince doğru” (*good enough*) olana razı olma stratejisi söz konusudur.³² Diğer bir deyişle eğer bir zihinsel strateji insanı devamlı yanlışa sürüklüyorsa bu stratejinin işlevsel olmadığı ve değişeceği açıktır. Ancak bu zihinsel strateji yeterince doğruyu üretiyorsa da sistem bazen ortaya çıkan arızaları göz ardı edebilmektedir.³³ Bu insan modeli hakikat sonrası dönemin ortaya çıkardığı söylenen insan tiplmesiyle uyumludur. Hakikat sonrası dönemde bilgi aşırı bol, doğrulama maliyetli, dikkat kıt³⁴ ve duygusal uyaranlar yüksektir. Bu koşullar bilişsel cimriliği rasyonel bir uyum stratejisine dönüştürmektedir. Dolayısıyla literatürde tartışıldığı üzere hakikat sonrası bilişsel cimriliğin nedeni değil onun en verimli çalıştığı ekosistemdir.

Yine de bu modelde duygular ve motivasyon büyük ölçüde ikincildir. Hatalar ve sapmalar art niyetli bir çarpıtmadan ziyade sistemin doğuştan gelen kapasite kısıtlamalarından kaynaklanır.³⁵ Yani insanı bilişten ibaret kurgulayan eksik bir modeldir.

Dahası insan her zaman değil çoğunlukla bilişsel cimridir. Bazen saf bilim adamı gibi de akıl yürütmektedir. Bu yüzden psikolojide birçok çift süreçli (*dual-process*) modeller geliştirilmiştir. Bu modellere göre insan zihni sınırlı bilişsel kaynaklarını korumak amacıyla iki farklı sistem kullanır. Bunlardan ilki Sistem 1 (deneyimsel/dürtüsel sistem) ve ikincisi de Sistem 2’dir (rasyonel/reflektif sistem). Sistem 1 evrimsel olarak daha eskidir; hızlı, zahmetsiz, istemsiz ve bilinç dışı çalışır. Çağrışımsal bir yapıya sahiptir; yani uyaranlar arasındaki benzerlik ve zamansal yakınlık üzerinden işler. Daha yakın zamanda evrimleşmiş olan Sistem 2 ise yavaş, analitik, kural temelli ve yoğun zihinsel çaba gerektiren bir yapıdadır. Önermeye dayalı doğruluk değerleri üzerinden işler ve mantıksal çıkarımlar yapar.³⁶

30 Şemalar, bireylerin sosyal dünyayı anlamlandırmak için kullandıkları, önceki deneyimlerden türeyen bilişsel yapı ve beklenti kalıplarıdır. Bu yapılar hangi bilginin fark edileceğini, nasıl yorumlanacağını ve hangi bilginin ihmal edileceğini önceden yapılandırarak değerlendirme ve karar süreçlerini hızlandırır.

31 Moskowitz, *Social Cognition: Understanding Self and Others*; Bu modelle özdeşleşen en popüler araştırmacılar Daniel Kahneman ve Amos Tversky’dir. Bu ikilinin beklenti teorisi *homo economicus* anlayışına karşı davranış ekonomisinin doğmasına neden olmuş (Tversky & Kahneman, 1979) ve psikolog olmalarına rağmen çalışmalarlarıyla 2002’de Nobel Ekonomi Bilimleri Ödülü’nü almışlardır. Tversky 1996’da vefat ettiği için ödül sadece Kahneman’a verilmiştir.

32 Bu durum karşıdan karşıya geçmeye çalışan bir yayanın durumuna benzetilebilir. Yaya karşıya geçerken ezilmemek için herhangi bir aracın gelip gelmediğine bakar. Gelen aracın markası, modeli, rengi vb. ile ilgilenmez. Bir aracın gelip gelmediğini görmek “yeterince” doğrudur.

33 Moskowitz, *Social Cognition: Understanding Self and Others*.

34 Herbert A. Simon, “Designing Organizations for an Information-Rich World”, *Computers, Communications, and the Public Interest*, ed. Martin Greenberger, (The Johns Hopkins Press, Baltimore: 1971); Simon “Bilgi bolluğu dikkat kıtlığı oluşturur” der (s. 40).

35 Aronson, *The Social Animal*.

36 Daniel Kahneman, *Thinking, Fast and Slow*, (Farrar, Straus and Giroux, New York: 2011).

Hakikat sonrası dönemde bilgi aşırı bol, doğrulama maliyetli, dikkat kıt ve duygusal uyaranlar yüksektir.

Özellikle motivasyon manipülasyonu içeren belirli koşullarda insanların Sistem 2'yi kullandıkları gözlenmektedir. Hesap verebilirlik arttığında, sonuçlar benlikle ilişkilendirildiğinde ve sosyal bir değerlendirme söz konusu olduğunda bilişsel cimri ortadan kalkmaktadır. Buradan insanın Sistem 1'i yaygın biçimde kullanmasının bir kapasite eksikliğinden ziyade motivasyonun belirleyici rol oynadığı daha karmaşık bilişsel süreçlerin sonucu olduğu anlaşılmaktadır. “Güdülenmiş taktik özne modeli” bu sonuçlar üzerine ortaya çıkmıştır.

GÜDÜLENMİŞ TAKTİK ÖZNE MODELİ

Güdülenmiş taktik özne modeli (*the motivated tactician*) insan bilişini eylemlilik, amaçsallık ve bağlamsal esneklik çerçevesinde kavramsallaştırmaktadır. Bilişsel süreçler sadece dış dünyadan gelen verilerin pasif bir kaydı değil bireyin psikolojik ihtiyaçları ve hedefleri tarafından yönlendirilen aktif bir inşa sürecidir.³⁷ Motivasyon bu süreçte davranışın “motoru” işlevini görerek bilişsel stratejilerin yönünü ve derinliğini belirler.³⁸

Güdülenmiş taktik özne, bilişsel kaynaklarını nasıl tahsis edeceğine dair stratejik bir karar verme yetisine sahiptir. Bu modelde düşünme biçimi iki uç nokta arasında bir süreklilik (*continuum*) arz eder: Sürekliliğin bir ucunda hızlı, çaba gerektirmeyen ve şemaya dayalı süreçler (otomatik/sezgisel işleme; Sistem 1) diğer ucunda da veriye dayalı, analitik, yavaş ve yoğun zihinsel çaba gerektiren süreçler (kontrollü/sistemik işleme; Sistem 2) yer alır. Stratejik birey durumun gerekliliklerine göre bu modlar arasında esnek geçişler yapar.³⁹

Buraya kadar taktik öznenin saf bilim adamı ve bilişsel cimri modellerinin sentezi olduğu görülmektedir. Ancak önceki ikisinden farklı olarak bu modelin temelini oluşturan taktik seçimler üç temel güdüsel yönelim tarafından belirlenir: (i) doğruluk motivasyonu, (ii) savunma motivasyonu ve (iii) izlenim motivasyonu. Hatalı bir yargının kişisel veya sosyal sonuçlarının ağır olacağı durumlarda birey kestirme yolları bir kenara bırakarak sistematik işlemeye geçer. Bu doğruluk motifi “gerçeği arama” (*truth seeking*) odaklıdır. Savunma motifi bireyin sahip olduğu değerleri, inançları ve öz saygısını koruma ihtiyacıdır. Bu durumda taktik özne kendi görüşlerini destekleyen bilgileri seçici olarak işlerken (*biased systematic processing*) tehdit edici bilgileri görmezden gelir veya çürütür. İzlenim motifi de sosyal kabul görme ve başkaları üzerinde belirli bir imaj bırakma hedefidir. Bu motif bireyi sosyal çevreye en uygun olan yargıyı benimsemeye ve buna uygun bilişsel stratejiler kullanmaya iter.⁴⁰

³⁷ Moskowitz, *Social Cognition: Understanding Self and Others*.

³⁸ Fiske ve Taylor, *Social Cognition: From Brains to Culture*.

³⁹ Fiske ve Taylor, *Social Cognition: From Brains to Culture*; Moskowitz, *Social Cognition: Understanding Self and Others*.

⁴⁰ Chaiken ve Ledgerwood, “A Theory of Heuristic and Systematic Information Processing”.

Bu model kendinden öncekilerden farklı olarak insanların akıl yürütmesindeki değişkenliği açıklayabilmektedir. Her bilişsel çıktının bir miktar Sistem 1 ve bir miktar da Sistem 2 barındırdığını söyler. Yani bunlar niteliksel olarak birbirinden tamamen farklı sistemler değildir. Modelin “en orijinal katkısı” ise bilişsel çabanın sadece kapasiteyle değil o çabaya değip değmeyeceğiyle (*sufficiency principle*) ilgili olduğunu göstermesidir.⁴¹ Çünkü daha sonra görüleceği gibi bu ilke bireyin *vibe* teslim olduğu anı yani sorgulamayı bıraktığı noktayı açıklamada kilit rol oynamaktadır. Yüksek çaba sarf edilen durumlarda bile hataların devam etmesini “güdülenmiş akıl yürütme” kavramıyla açıklayarak daha çok düşünmenin daha doğru olduğu varsayımını da boşa çıkarmaktadır.

Kısaca akıl yürütme süreci ile güdülenmeyi birleştirmek çok farklı bir insan anlayışını ortaya çıkarmaktadır. Dijital çağın sosyal medya ve algoritmalar tarafından şekillenen hakikat sonrası kamusal alanında bu modelin de geliştirilmesinin sürdürüldüğü gözlenmektedir. Bugün özellikle otomatiklik ve örtük süreçler literatüründe öne çıkan “etkinleşmiş aktör” modeline giderek artan biçimde başvurulmaktadır. Bu model insanın bilgi işleme süreçlerini, önceki bilişsel cimri veya güdülenmiş taktik özne modellerinden daha hızlı, daha otomatik ve duygu-davranış bütünlüğüne daha yakın bir noktada konumlandırır.

”
Güdülenmiş taktik
özne, bilişsel
kaynaklarını nasıl
tahsis edeceğine
dair stratejik bir
karar verme yetisine
sahiptir.

ETKİNLEŞMİŞ AKTÖR MODELİ

Etkinleşmiş aktör modelinin (*the activated actor*) en temel varsayımı sosyal çevrenin bireyin zihnindeki sosyal kavramları saniyenin çok küçük bir diliminde (milisaniyeler düzeyinde) ve bireyin bilinçli farkındalığı dışında etkinleştirdiğidir. Bu süreçte çevre sadece pasif bir veri kaynağı değil bireyin bilişsel ve davranışsal sistemlerini doğrudan “kuran” bir yapıdır. Etkinleşmiş aktör yaklaşımı örtük (*implicit*), kendiliğinden (*spontaneous*) ve otomatik tepkilerin bireyin iradesinden (*volition*) bağımsız olarak gerçekleştiğini vurgular.⁴²

Önceki modellerde biliş (*cognition*) ve duygu (*affect*) genellikle ardışık veya nispeten ayrı sistemler olarak ele alınırken etkinleşmiş aktör modelinde bu unsurlar “yukarı akış”ta (*upstream*) birbiriyle kopmaz şekilde bağlıdır. Sosyal bir uyarana karşılaşıldığında bilişsel kavramlar, değerlendirme yargıları (iyi/kötü değerlendirmesi), duygusal tepkiler ve davranışsal hazırlık (*behavioral readiness*) aynı anda ve bütünlük bir biçimde tetiklenir. Bu durum bilişin sadece “soğuk” bir veri işleme süreci olmadığını, her aşamasında güdüsel ve duygusal yüklerle donatıldığını gösterir.⁴³

41 Moskowitz, *Social Cognition: Understanding Self and Others*.

42 Fiske ve Taylor, *Social Cognition: From Brains to Culture*.

43 Fiske ve Taylor, *Social Cognition: From Brains to Culture*.

Güdülenmiş taktik modeli bireyin stratejik bir esnekliğe sahip olduğunu ve hedeflerine göre farklı bilişsel modlar arasında geçiş yapabildiğini savunurken etkinleşmiş aktör modeli ise taktik öznenin gösterdiği esnekliğin çoğu durumda bilinçli bir tercih değil çevresel ipuçlarıyla otomatik olarak devreye giren bir süreç olduğunu ileri sürer. Dolayısıyla taktik öznenin esnekliği, etkinleşmiş aktörün “otomatikleşmiş iradesi” ile yer değiştirir. Örneğin belirli bir sosyal kategorinin (örneğin yaşlılık) veya sıfatın (kabalık) tetiklenmesinin bireyin yürüyüş hızı veya bir konuşmayı bölme süresi gibi karmaşık davranış sekanslarını doğrudan ve istemsizce değiştirdiği saptanmıştır.⁴⁴

Model, insanın bilişsel cimri niteliğini reddetmez ancak zihinsel kısa yollara başvurma eğiliminin nedenini sadece kapasite kısıtlılığına değil evrimsel ve operasyonel bir verimliliğe bağlar. İnsan zihni karmaşık sosyal dünyada hayatta

Hakikat sonrası, “İnsanlar düşünmüyor” değil “Ne zaman, ne için ve nasıl düşündüklerini seçiyorlar” meselesidir.

kalabilmek için benzer durumlarda geçmişte işe yarayan kararları hızla geri çağırarak (*re-recruiting*) verimliliği maksimize eder. Bilinçaltı hazırlama (*subliminal priming*) çalışmaları⁴⁵ bireyin bilinçli olarak fark etmediği tehdit veya sosyal kategori ipuçlarının (örneğin ırksal kalıp yargılar veya öfkeli yüzler) amigdala (*amygdala*)⁴⁶ yanıtlarını ve ardından gelen davranışları saniyeler içinde etkilediğini göstermiştir.

Özetle etkinleşmiş aktör modeli insanı çevresel uyaranlara karşı son derece duyarlı, ön bilinçli seviyede sürekli bir anlam inşası ve eylem hazırlığı içinde olan bir varlık olarak tasvir eder. Bu model sosyal bilişin sadece kafamızın içindeki soyut yapılarla değil aynı zamanda çevreyle anlık ve bütünlük etkileşimimizle ilgili olduğunu savunur.

Buraya kadar anlatılanlar hakikat sonrasıyla birleştirildiğinde ise şöyle bir sonuç çıkmaktadır. Hakikat sonrası kamusal ortamı bilgi bolluğu ve duygusal yoğunluk üretmektedir. Böyle bir ortamda birey için en uyumlu strateji sezgisel kısayollar kullanan, anlatı uyumuna bakan ve duygusal rezonans arayan bilişsel cimriliktir. Burası hakikat sonrası zeminidir. Burada artık “Bu doğru mu?” sorusu değil “Bana uyuyor mu?” sorusu varsayılandır. Birey her konuda düşünmez ama kimlik tehdidi, ahlaki ihlal, korku/öfke gibi bazı uyaranlar bilişi aktive eder. Bu noktada birey otomatik işleyişten çıkar, dikkatini yoğunlaştırır ve bilişsel olarak uyanıp etkinleşmiş aktöre dönüşür. Ne var ki birey etkinleşme gerçekleştiğinde her zaman doğruyu aramaz, çoğu zaman savunma ve gerekçelendirme peşindedir. Bu aşamada güdülenmiş taktik özne ortaya çıkar, karşı kanıtlar seçilir ve tutarsızlıklar yeniden çerçevelenir. Bilişsel emek artar ama tarafsızlık artmaz.

⁴⁴ Fiske ve Taylor, *Social Cognition: From Brains to Culture*.

⁴⁵ Bilinçaltı hazırlama çalışmaları farkında olunmadan sunulan uyaranların (kelime, görüntü, sembol) bireyin sonraki yargıları, duyguları veya davranışlarını etkileyip etkilemediğini inceler.

⁴⁶ Amigdala, beynin duygusal alarm merkezidir. Özellikle korku, tehdit, öfke ve hızlı duygusal tepkilerin algılanması ve başlatılmasında kritik rol oynar. Anatomik olarak temporal lobun derinlerinde limbik sistemin parçasıdır.

Kısaca hakikat sonrası, “İnsanlar düşünmüyor” değil “Ne zaman, ne için ve nasıl düşündüklerini seçiyorlar” meselesidir. Hakikat sonrası psikolojik anlamda bilişsel cimriliğin varsayılan, bilişsel aktivasyonun koşullu ve stratejik akıl yürütmenin de savunmacı biçimde devreye girdiği bir kamusal biliş düzenidir.

Buraya kadar tartışılan insan modelleri hakikat sonrası kamusal ortamda bireyin neden çoğu zaman sezgisel, bazen de savunmacı ve stratejik biçimde akıl yürüttüğünü açıklamaktadır. Ne var ki bu açıklama siyasal davranış alanına doğrudan tercüme edilmediği sürece eksik kalacaktır. Zira seçmen davranışı literatürü de –tıpkı psikolojide olduğu gibi– belirli bir insan anlayışını varsayar. Bu nedenle vibe seçmen gibi yeni bir kavramsallaştırmaya geçmeden önce mevcut seçmen davranışı teorilerinin hangi tür insan modellerine dayandığını sorgulamak zorunludur.

KURAMSAL BİR TERCÜME: PSİKOLOJİK MODELLERDEN SEÇMEN TİPOLOJİLERİNE

Seçmen davranışını açıklamaya yönelik kuramsal yaklaşımlar çoğu zaman oy verme kararının hangi değişkenler tarafından belirlendiğine odaklanırken bu kararın ardında varsayılan insan anlayışını açıkça tartışmaz. Oysa her seçmen davranışı teorisi ister rasyonel tercih ister kimlik temelli ya da performans değerlendirmesine dayansın seçmeni belirli bilişsel/güdüsel kapasiteye sahip bir aktör olarak kurgular. Bu varsayımlar genellikle örtüktür; seçmenin bilgiye erişim düzeyi, bilgiyi işleme biçimi, duyguların karar sürecindeki yeri ve motivasyonel öncelikleri çoğu zaman tartışılmadan kabul edilir. Bu nedenle seçmen davranışı literatürü yalnızca farklı açıklayıcı değişkenler arasında değil aynı zamanda birbirinden farklı insan modelleri arasında da örtük bir rekabet alanı olarak düşünülebilir.

Psikoloji literatüründe geliştirilen insan modelleri dikkate alındığında klasik seçmen davranışı teorilerinin dayandığı bu varsayımların ne ölçüde geçerli olduğu sorusu kaçınılmaz hale gelmektedir.

RASYONEL SEÇMEN VARSAYIMI: HESAPLAYAN VE TUTARLI AKTÖR

Rasyonel seçmen varsayımı bireyi hesap yapan, tutarlı ve amaç yönelimli bir özne olarak ele alır. Elbette bu, özellikle Downs tarafından, bilinçli olarak tercih edilen ideal tip bir insan modelidir. Olandan çok olması gerekeni anlatmaktadır. Bu ideal tip seçmen siyasi alternatifler hakkında bilgi toplamaya güdülenmiş, bu bilgileri fayda-maliyet hesabında kullanabilen ve tercihlerini tutarlı biçimde sıralayabilen bir karar verici olarak kurgulanmaktadır. Oy verme davranışı da seçmenin kendi çıkarlarını veya politika tercihlerini en iyi temsil eden seçeneği bilinçli biçimde seçmesiyle açıklanmaktadır.⁴⁷ Konu temelli oy verme (*issue-voting*) yaklaşımı da

⁴⁷ Anthony Downs, *An Economic Theory of Democracy*, (Harper & Row, New York: 1957).

aynı rasyonel seçmen anlayışını paylaşır. Bu tarz teoriler seçmenin farklı politika konularını ayrıntılı olarak değerlendirdiğini ve bu değerlendirmeleri oy tercihlerine rasyonel biçimde yansıttığını varsayar.⁴⁸

Tıpkı psikolojideki saf bilim insanı modeli gibi bu insan modeli de normatif bir çekiciliğe sahiptir. Çünkü demokratik süreç, bilinçli yurttaşların hesap verebilir aktörleri ödüllendirdiği veya cezalandırdığı bir mekanizmadır, daha doğrusu “olmalıdır”. Seçmenin bilgi arayan ve tutarlı bir aktör olarak kurgulanması, tam da siyasal sorumluluk ve temsil ideallerini, en azından teorik olarak mümkün kılar. Dahası bu yaklaşım seçmen davranışını biçimsel modellere dökmeye (matematikleştirmeye) elverişli bir çerçeve de sunar. Teorinin bu fiziksel bilimlere yakın görüntüsü rasyonel seçmen varsayımını normatif bir ideallikten çıkarmış ve uzun süre seçmen davranışı çalışmalarının baskın referans noktası yapmıştır.

Bununla birlikte bu varsayımın betimleyici gücü sınırlıdır. Çünkü rasyonel seçmen modeli bireyin bilgiye erişim düzeyini, bilgiyi işleme kapasitesini ve güdül önceliklerini hemen hemen hiç sorun yapmaz. Downs’ın kitabının çıktığı aynı tarihte Simon⁴⁹ sınırlı rasyonalite yaklaşımını (*bounded rationality*) geliştirip insanların bilişsel kapasitelerinin kısıtlı olduğunu ve karmaşık siyasal dünyayı tam anlamıyla analiz edemediklerini göstermiştir. Yani bilişsel cimri modeli geliştirilmeden çok önce rasyonel seçmen modeli yine siyaset bilimi içinden biri tarafından bilişsel cimri modeline çok benzer argümanlarla eleştirilmiştir. Yine sosyal psikoloji literatürü, bilgiye sahip olmanın onu tarafsız ve tutarlı biçimde kullanmayı garanti etmediğini; sezgisel kestirmeler, duygusal tepkiler ve güdül yönelimlerin karar süreçlerine sistematik biçimde dahil olduğunu ortaya koymuştur.⁵⁰ Kısaca rasyonel seçmen tipi analitik değeri yüksek ama ampirik gerçekliği hiç yok denmese bile düşük bir anlayıştır.

SOSYOLOJİK VE KİMLİK TEMELLİ MODELLER: YERLEŞİK VE İSTİKRARLI SEÇMEN

Sosyolojik ve kimlik temelli seçmen davranışı modelleri rasyonel tercih anlayışına karşı gelişmişlerdir.⁵¹ Seçmeni sosyal olarak gömülü (*socially embedded*) ve uzun vadeli yönelimlerle şekillenen bir aktör olarak kavramsallaştırır. Columbia ekolüyle başlayan bu yaklaşım seçmen davranışının sınıf, din, etnik köken ve ya-

48 V. O. Key, *The Responsible Electorate: Rationality in Presidential Voting, 1936-1960*, (Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge: 1966).

49 Herbert A. Simon, *Models of Man: Social and Rational*, (Wiley, New York: 1957).

50 Kahneman, *Thinking, Fast and Slow*; Nisbett ve Ross, *Human Inference*.

51 Bu teorilerin çıktığı dönemde kitle iletişim teorilerinde “hipodermik iğne” modeli revaçtaydı. Bu model kitle iletişimi mesajların izleyicilere doğrudan, güçlü ve homojen biçimde etki ettiğini varsayan bir yaklaşımdır. Rasyonel seçmen anlayışı gibi bu model de bireyin sosyal grup aidiyetlerini ve kimliklerini göz ardı eder. Kitle iletişim araçlarına sahip olanların seçmen davranışını kolayca manipüle edebileceğini savunur.

kın sosyal çevre gibi yapısal bağlamlar içinde biçimlendiğini savunur.⁵² Michigan ekolü ise seçmenin davranışını açıklamada “parti kimliği” kavramını merkeze alır ve oy verme kararının istikrarlı, duygusal bir aidiyetin dışı vurumu olduğunu söyler.⁵³

Bu modellerde birey anlık hesaplamalar yapan bir aktör değil siyasal dünyayı belirli kimlik mercekleri üzerinden algılayan ve bu algıyı uzun süre muhafaza eden bir özne olarak tasvir edilmektedir. Parti kimliği bireyin bilgiye yaklaşımını, siyasal olayları yorumlama biçimini ve yeni bilgileri değerlendirme sürecini yapılandıran bir filtre işlevi görmektedir. Bu yönüyle sosyolojik ve kimlik temelli modeller duyguları ve aidiyetleri insan modelinin merkezine yerleştirerek rasyonel seçmen varsayımının ihmal ettiği önemli bir boyutu görünür kılmaktadır. Kısaca insan yalnızca çıkar hesabı yapan değil aynı zamanda “ait olan” ve bu aidiyet üzerinden tutum geliştiren bir aktördür. Bu yaklaşım psikolojideki güdülenmiş taktik özne modeline en yakın siyasal davranış teorisisidir.

Ne var ki bu yaklaşımlar mevcut durumu açıklayabildikleri kadar değişimi açıklayamazlar. Bağlam değişikliklerinin hızlandığı ve anlık duygusal mobilizasyonların söz konusu olduğu koşullarda bu yaklaşımlar açıklama kapasitelerini önemli ölçüde yitirmektedir.⁵⁴ Aslında değişimin kendisini ikincil ve istisnai bir durum olarak kabul etme eğilimindedirler. Ayrıca geliştirildiği yılların bağlamında rasyonel olsalar da bugünün bağlamında yani siyasal bilginin üretim ve dolaşım hızının çok arttığı, algoritmik olarak yapılandırılmış medya ortamlarında seçmenin tepkisini açıklamakta yetersiz kalmaktadırlar.⁵⁵ Dahası kimlik temelli istikrar varsayımı dijital kamusal alanda karşılaşılan ani tetiklenmeler, duygusal dalgalanmalar ve bağlamsal aktivasyon süreçlerini ikincil kabul edip tali bir düzeye ele almaktadır.⁵⁶

Bu sınırlılıklar sosyolojik ve kimlik temelli modellerin geçersiz olduğunu tabii ki göstermez. Seçmeni çoğunlukla istikrarlı ancak belirli koşullarda hızla etkinleşebilen bir aktör olarak ele alacak daha dinamik insan modellerine ihtiyaç olduğunu işaret etmektedir. Bu noktada seçmenin hangi kimliğe sahip olduğu değil hangi koşullar altında bu kimliğin bilişsel ve duygusal olarak aktive olduğu önem kazanmaktadır.

52 Paul F. Lazarsfeld, Bernard Berelson ve Hazel Gaudet, *The People's Choice: How the Voter Makes up His Mind in a Presidential Campaign*, (Duell, Sloan and Pearce, New York: 1944).

53 Angus Campbell vd., *The American Voter*, (John Wiley & Sons, New York: 1960).

54 George E. Marcus, W. Russell Neuman ve Michael MacKuen, *Affective Intelligence and Political Judgment*, (University of Chicago Press, Chicago: 2000); John R. Zaller, *The Nature and Origins of Mass Opinion*, (Cambridge University Press, Cambridge: 1992).

55 Tüfekci, *Twitter and Tear Gas*.

56 John A. Bargh, *Social Psychology and the Unconscious: The Automaticity of Higher Mental Processes*, (Psychology Press, Philadelphia: 2013); John A. Bargh, *Before You Know It: The Unconscious Reasons We Do What We Do*, (Touchstone, New York: 2014); Shanto Iyengar ve Donald R. Kinder, *News That Matters: Television and American Opinion*, (University of Chicago Press, Chicago: 2024).

Sosyolojik ve kimlik temelli modellerde insan yalnızca çıkar hesabı yapan değil aynı zamanda “ait olan” ve bu aidiyet üzerinden tutum geliştiren bir aktördür.

GERİYE DÖNÜK VE PERFORMANS TEMELLİ MODELLER: HAFIZA VE NEDENSELLİK VARSAYIMI

Geriye dönük (*retrospective*) ve performans temelli oy verme yaklaşımları seçmen davranışını ideolojik yakınlık ya da kimlikten ziyade iktidarın geçmişteki performansının değerlendirilmesi üzerinden açıklar. Bu çerçevede seçmen ekonomik koşullar, kamu hizmetlerinin niteliği ya da genel yönetim başarısı gibi çıktıları geriye dönük olarak tartabilen; bu çıktılar ile siyasal aktörler arasında nedensel bağlar kurabilen ve sonuçta yöneticiyi ödüllendiren ya da cezalandıran bir aktör olarak kurgulanır. Klasik formülasyonunda bu yaklaşım seçmenin karmaşık politika ayrıntılarını bilmesine gerek olmadığını; temel performans göstergelerini izleyip buna göre karar vermesinin demokratik hesap verebilirlik için yeterli olduğunu savunur.⁵⁷

Bu insan modeli normatif açıdan önemli bir avantaj sunar. Rasyonel seçmene kıyasla bu insan modeli asgari bir bilişsel yeterlilik varsayarak demokrasinin işleyişini mümkün kılar. Bu anlamda psikolojideki bilişsel cimri modelinin siyasal davranış teorisine yansımış hali gibidir. Birey, yönetenlerin performansını değerlendirebildiği sürece sistem çalışmaktadır. Bu nedenle geriye dönük oy verme yaklaşımı orijinal rasyonel seçmen varsayımına kıyasla daha “gerçekçi” bir alternatif olarak sunulmuştur. Özellikle iktidar partisinin performansı ile seçmen desteği arasındaki ilişkiye bakan birçok araştırmaya ilham vermiştir.

Bu yaklaşım da insanın bilişsel ve güdüsel süreçlerine ilişkin güçlü varsayımlar içerir. Öncelikle bireyin geçmiş performansına dair doğru ve güvenilir bilgiye erişebildiği kabul edilir. Oysa siyasal bilgi ortamı çoğu zaman yüksek düzeyde bilgi gürlüğü ve çelişkili anlatılarla doludur.⁵⁸ İkinci olarak saf bilim insanı modelinde olduğu gibi insanın karmaşık toplumsal ve ekonomik sonuçlar ile belirli siyasal aktörler arasında doğru nedensel atıflar yapabildiği varsayılır. Ancak psikoloji literatürü bu tür atıfların sistematik hata ve yanlışlıklara açık olduğunu gösteren araştırmalarla doludur.⁵⁹

Son olarak bu model seçmenin hafızasını büyük ölçüde tarafsız kabul eder. Oysa seçici hafıza geriye dönük değerlendirmelerin çoğu zaman mevcut tutum ve kimliklerle uyumlu biçimde yeniden kurgulandığını söyler.⁶⁰ Bu noktada geriye dönük oy verme yaklaşımı ile güdülenmiş biliş arasındaki gerilim daha da belirginleşmektedir. Birey geçmiş performansı değerlendirirken her zaman “Ne oldu?” sorusuna yanıt aramaz; sıklıkla “Olanları nasıl yorumlamalıyım?” sorusuyla hare-

57 Key, *The Responsible Electorate*; Morris P. Fiorina, *Retrospective Voting in American National Elections*, (Yale University Press, New Haven: 1981).

58 Zaller, *The Nature and Origins of Mass Opinion*.

59 Milton Lodge ve Charles S. Taber, “Three Steps toward a Strategic Alignment of Political Psychology with Political Science”, *Oxford Handbook of Political Psychology*, ed. David O. Sears, Leonie Huddy ve Robert Jervis, (Oxford University Press, Oxford: 2000),

60 Lodge ve Taber, “Three Steps toward a Strategic Alignment of Political Psychology with Political Science”.

ket etmektedir. Bu yorumlama süreci, mevcut inançları ve kimlikleri korumaya yönelik rasyonalizasyon stratejileriyle şekillenmektedir. Dolayısıyla performans değerlendirmesi tarafsız bir muhasebeden ziyade önceden benimsenmiş tutumları savunmaya hizmet eden daha karmaşık ve stratejik bir bilişsel sürece karşılık gelmektedir.⁶¹ Bu gözlem seçmenin yalnızca hatırlayan ve değerlendiren değil aynı zamanda güdülenmiş bir taktik özne olarak ele alınmasını gerektirmektedir.

SEÇMEN DAVRANIŞI TEORİLERİNİN ORTAK SINIRI: BİLİŞSEL ESNEKLİK VE OTOMATİKLİK KÖRLÜĞÜ

Seçmen davranışını açıklamaya yönelik rasyonel tercih, sosyolojik/kimlik temelli ve geriye dönük performans yaklaşımları, farklı kuramsal geleneklerden beslenmelerine rağmen ortak bir sınıra sahiptir. Bu yaklaşımların tümü seçmenin zaman zaman yüzeysel ve sezgisel, zaman zaman daha derinlikli ve analitik biçimde akıl yürütüldüğünü zımnen kabul eder. Ancak bu değişkenliğin ne zaman, hangi koşullarda ve hangi mekanizmalar aracılığıyla ortaya çıktığı sorusu bu teorilerin hiçbirinde sistematik biçimde yanıtlanmaz. Başka bir deyişle seçmen davranışındaki bilişsel esnekliğin varlığı kabul edilir fakat bunun tetiklenme mantığı kuramsallaştırılamaz.

Rasyonel seçmen yaklaşımları seçmeni ağırlıklı olarak hesap yapan ve bilinçli değerlendirmelerde bulunan bir aktör varsayarak bilişsel süreçlerin otomatik ve sezgisel boyutlarını arka plana iter. Sosyolojik ve kimlik temelli modeller ise duygular ve aidiyetlere yer açmakla birlikte bu yapıların görece istikrarlı ve yavaş değişen özellikler olduğu varsayımına dayanır. Bu durum hızlı bağlam değişimlerinin ve anlık duygusal mobilizasyonların açıklanmasını güçleştirir. Geriye dönük ve performans temelli yaklaşımlar ise seçmenin değerlendirme yapabildiğini kabul ederken bu değerlendirmenin hangi bilişsel süreçler üzerinden ve ne ölçüde otomatik biçimde gerçekleştiğine bakmaz. Sonuçta bu modeller seçmeni ya fazla rasyonel ya fazla istikrarlı ya da fazla bilinçli bir aktör olarak kurgulama eğilimi taşır.

Bu ortak sınır söz konusu teorilerin ampirik olarak yanlış olmasından değil bilişsel süreçlerin ön bilinçli ve otomatik boyutlarını ihmal etmelerinden kaynaklanır. Sosyal psikoloji literatürünün ortaya koyduğu üzere siyasal yargıların önemli bir kısmı, bilinçli muhakemeden önce işleyen sezgisel ve çağrışımsal süreçler tarafından şekillenir. Bu süreçler bireyin hangi bilgiyi fark ettiğini, hangi ipuçlarını anlamlı bulduğunu ve hangi değerlendirmelerin zihinsel olarak erişilebilir hale geldiğini belirler. Dolayısıyla seçmenin derin veya yüzeysel düşünmesi, salt kapasite veya bilgi düzeyiyle değil bilişsel aktivasyon ve otomatiklik koşullarıyla yakından ilişkilidir.

61 Lodge ve Taber, "Three Steps toward a Strategic Alignment of Political Psychology with Political Science".

Kısaca klasik teoriler sosyal karar çıktılarındaki çeşitliliği betimleyebilmekte ancak bu çeşitliliği üreten bilişsel geçiş mekanizmalarını açıklayamamaktadır. Bu eksiklik seçmeni yalnızca ne düşündüğü üzerinden değil nasıl ve hangi koşullarda düşündüğü üzerinden ele alan psikolojik insan modellerine yönelmeyi analitik olarak zorunlu kılmaktadır.

PSİKOLOJİK İNSAN MODELLERİYLE SEÇMEN DAVRANIŞINI YENİDEN DÜŞÜNMEK

Seçmen davranışını açıklayan klasik yaklaşımın ortak sınırları –büyük ölçüde– örtük olarak kabul ettikleri insan anlayışının sınırlarını yansıtmaktadır. Dolayısıyla daha geçerli bir seçmen davranışı teorisi için sosyal yargının ardındaki bilişsel/duygusal süreçleri ele alan psikolojik insan modellerine yönelmek gereklidir. Bu modeller seçmeni tekil ve tutarlı bir akıl yürütme tarzına sahip bir aktör olarak değil bağlam, güdüler ve bilişsel yük koşullarına göre değişen bir özne olarak kavramsallaştırır. Özellikle psikoloji literatüründe geliştirilen bilişsel cimri, güdülenmiş taktik özne ve etkinleşmiş aktör modelleri seçmen davranışı teorilerinin çoğu zaman örtük biçimde varsaydığı insan anlayışını görünür hale getirerek önemli bir analitik katkı sunabilir.

Bilişsel cimri modeli bireyin sınırlı bilişsel kapasiteye sahip olduğunu ve bu nedenle karmaşık siyasal dünyayı sürekli olarak derinlemesine analiz edemeyeceğini vurgular. Seçmen, zihinsel kaynaklarını korumak amacıyla sezgisel kestirmeler, şemalar ve duygusal ipuçlarına başvurur.⁶² Bu yaklaşım rasyonel seçmen varsayımının bilgiye dayalı ve tutarlı muhakeme beklentisinin yanlış çıkıp yüzeysel bilgi işleme biçimlerinin neden yaygın olduğunu açıklar. Ancak bu model bireyin her koşulda bilişsel cimri olarak davrandığını varsayarak motivasyonel ve bağlamsal esnekliği yeterince hesaba katmaz.

Bu noktada güdülenmiş taktik aktör modeli devreye girer. Bu yaklaşım bireyin bilişsel stratejilerini duruma ve güdüsel önceliklerine göre esnek biçimde seçebildiğini savunur. Seçmen bazen sezgisel kestirmelere yaslanırken bazen de benlik, kimlik veya sosyal sonuçların risk altında olduğu durumlarda daha sistematik ve çaba gerektiren akıl yürütme süreçlerine yönelir.⁶³ Ancak bu derinleşme her zaman doğruluğu artırmaz aksine savunma ve gerekçelendirme motivasyonları altında bilişsel çaba mevcut tutumların korunmasına hizmet edebilir. Bu nedenle seçmenin daha fazla düşünmesi daha tarafsız olduğu anlamına gelmez.

Etkinleşmiş aktör modeli ise bilişsel süreçleri daha da “yukarı akış”ta konumlandırarak sosyal yargıların önemli bir bölümünün bilinçli farkındalık öncesinde otomatik biçimde şekillendiğini ileri sürer. Bu perspektife göre çevresel ipuçları,

⁶² Fiske ve Taylor, *Social Cognition: From Brains to Culture*; Nisbett ve Ross, *Human Inference*.

⁶³ Moskowitz, *Social Cognition: Understanding Self and Others*; Fiske ve Taylor, *Social Cognition: From Brains to Culture*.

sosyal kategoriler ve duygusal uyarılar⁶⁴ bireyin hedeflerini, değerlendirmelerini ve davranışsal hazırlıklarını çok kısa süreler içinde etkinleştirebilir.⁶⁵ Böylece seçmenin neyi düşündüğünden çok hangi yönünün ne zaman aktive olduğu belirleyici hale gelir.

Klasik seçmen teorilerinin en büyük eksiği seçmenin dijital dünyadaki “kaydırma” (*scroll*) hızını hesaba katmamasıdır.⁶⁶ Etkinleşmiş aktör modeli bize gösterir ki bir seçmen ana sayfasında saniyeler içinde onlarca siyasi uyarana maruz kalırken bu uyarıların her biri zihindeki duygusal düğmelere basmaktadır. Algoritmik tetiklenmeler ve yankı odaları seçmeni sürekli bir “hazır bulunuşluk” (*priming*) ve “duygusal etkinleşme” (*affective activation*) halinde tutar. Sonuçta seçmen rasyonel bir muhasebe yapmaya vakit bulamadan bu otomatik süreçlerin bir ürünü olan titreşim/sezgi (*vibe*) üzerinden bir karar verme eşiğine itilir. Dolayısıyla hakikat sonrası dönemin seçmeni sadece tercih yapan biri değil algoritmik bir ekosistemde sürekli etkinleştirilen bir öznedir.

Bu üç model birlikte ele alındığında seçmen davranışı teorilerinin örtük insan varsayımları sistematik biçimde aynı çerçeve içinde birleştirilmiş olmaktadır. Dahası sosyal medya çağında neden duygu, hız ve anlatının karar alma süreçlerinde baskınlaştığı da daha iyi açıklanmaktadır. Bilgi bolluğu, dikkat kıtlığı ve sürekli tetiklenme üreten dijital kamusal alan; bilişsel cimriliği varsayılan bir strateji haline getirirken bağlamsal aktivasyonlar ve güdülenmiş akıl yürütme biçimleri seçmenin karar süreçlerini yönlendirmektedir. Bu çerçeve seçmeni artık rasyonel, kimlik temelli ya da performans değerlendiren bir aktör olarak değil duygusal titreşim, sezgisel uyum ve anlatı bütünlüğü üzerinden karar veren yeni bir özne olarak düşünmenin gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Bilişsel cimri modeli bireyin sınırlı bilişsel kapasiteye sahip olduğunu ve bu nedenle karmaşık siyasal dünyayı sürekli olarak derinlemesine analiz edemeyeceğini vurgular.

VIBE SEÇMEN: HAKİKAT SONRASI KAMUSAL ALANDA SEZGİSEL VE DUYGUSAL OY VERME

Buraya kadar seçmenin ne tamamen rasyonel hesap yapan bir aktör ne de oturmuş sosyal/politik kimliklere mekanik biçimde gömülü bir özne olarak kavramsallaştırılmasının yeterli olmadığı görülmektedir. Rasyonel seçmen modellerinin varsaydığı kural temelli ve reflektif değerlendirme anlayışı bilişin sınırlılığını ve

64 Burada Duygusal Zeka Teorisi'nin (Affective Intelligence Theory) öne sürdüğü iki temel duygusal sistem söz konusudur: kaygı/korku ve coşku/umut. Birinci sistem alışıldık beklentiler bozulduğunda devreye girer. İkinci sistem ise mevcut tutumları ve bağlılıkları pekiştirir, alışkanlık temelli davranışı sürdürür, analitik sorgulamayı azaltır. Bkz. Marcus, Neuman ve MacKuen, *Affective Intelligence and Political Judgment*. Vibe oy verme çoğu zaman coşku ve öfke üzerinden işler.

65 John A. Bargh, “The Unbearable Automaticity of Being”, *American Psychologist*, Cilt: 54, Sayı: 7, (1999), s. 462-479; Kahneman, *Thinking, Fast and Slow*.

66 Kaydırma davranışı, dijital ortamlarda içeriğin hızlı ve ardışık biçimde tüketilmesiyle, dikkat sürelerinin kısalmasına ve değerlendirme süreçlerinin parçalanmasına yol açan bir etkileşim pratiğidir. Bu sürekli kaydırma hali, bilgiyi derinlemesine işlemeyi zorlaştırırken kısa süreli duygusal uyarılara ve sezgisel tepkilere dayalı bir algı düzenini teşvik eder.

güdüsel eğilimleri hesaba katmadığı için betimleyici gücünü yitirmektedir.⁶⁷ Sosyolojik ve kimlik temelli yaklaşımlar da seçmenin aidiyet ve duygusal bağlanmalarını görünür kılmakla birlikte bu yapıların bağlamsal olarak nasıl etkinleştiğini ve en önemlisi hızlı iletişim ortamlarında bu bağlanmaların nasıl dönüştüğünü açıklamakta sınırlı kalmaktadır.⁶⁸

Sosyal psikoloji literatüründe geliştirilen bilişsel cimri, güdülenmiş taktik özne ve etkinleşmiş aktör modelleri ise seçmenin bilgi işleme biçiminin kapasite, motivasyon ve çevresel tetiklenmelerle birlikte değişkenlik gösterdiğini ortaya koyarak mevcut seçmen davranışı teorilerindeki boşluğa işaret etmektedir.⁶⁹ Bu çerçevede sorun, seçmenin ne düşündüğü değil hangi koşullar altında, hangi bilişsel ve duygusal süreçlerin baskın hale geldiğidir. Hakikat sonrası kamusal alanın hızı ve sürekli duygusal uyarım üreten yapısı dikkate alındığında seçmen davranışını açıklamak için klasik modellerin ötesine geçen bir çerçeveye ihtiyaç olduğu açıktır.

VIBE SEÇMEN KAVRAMI

Vibe seçmenle kastedilen seçmeni tanımlayan kalıcı bir tipoloji değildir. Bu kavram belirli bağlamsal koşullarda baskınlaşan bir karar verme moduna işaret etmektedir. Bu bağlamda vibe, seçmenin siyasal bilgiyi olgusal doğruluk ölçütleri yerine duygusal uyum (*emotional resonance*) ve anlatı bütünlüğü (*narrative coherence*) üzerinden değerlendirdiği bir karar sürecini ifade eder. Bu karar modunda seçmen, tekil iddiaların doğruluğunu sistematik biçimde test etmez; sunulan mesajların öznel kimliği, değerleri ve duygusal yönelimleriyle kurduğu hizalanma üzerinden, kendisi için tutarlı görünen bir anlam çerçevesi üretip üretmediğine bakar. Bu nedenle belirleyici soru artık “Bu ifade doğru mu?” değil “Bu anlatı bana uyuyor mu?” ve “Bu konumlanma benimkilerle örtüşüyor mu?” şeklinde formüle edilir.

Vibe seçmen karar modu, çoğunlukla bilinç öncesi (*pre-conscious*) düzeyde işleyen bir değerlendirme eşiğinde şekillenir. Etkinleşmiş aktör yaklaşımının öngördüğü üzere siyasal uyarılar bilinçli bilişsel çözümlene başlamadan önce duygusal değerlendirme çağrışımsal yakınlık ve yönelim üretir.⁷⁰ Bu ön bilinçli etkinleşme hangi bilgilerin anlamlı ve erişilebilir görüneceğini belirleyerek karar sürecinin yönünü tayin eder.⁷¹ Sistematik değerlendirme tamamen ortadan kalkmaz ancak kararın belirleyici anı çoğu zaman analitik doğrulama süreçlerinden önce gerçekleşir. Analitik düşünme sıklıkla bu sezgisel kararın ardından devreye

67 Downs, *An Economic Theory of Democracy*; Kahneman, *Thinking, Fast and Slow*; Nisbett ve Ross, *Human Inference*.

68 Campbell vd., *The American Voter*; Marcus, Neuman ve MacKuen, *Affective Intelligence and Political Judgment*.

69 Fiske ve Taylor, *Social Cognition: From Brains to Culture*; Moskowitz, *Social Cognition: Understanding Self and Others*; Bargh, “The Unbearable Automaticity of Being”.

70 Bargh, *Social Psychology and the Unconscious*.

71 Marcus, Neuman ve MacKuen, *Affective Intelligence and Political Judgment*.

girerek alınmış pozisyonun gerekçelendirilmesi ve bilişsel tutarlılığın korunması işlevini üstlenir.⁷²

Bu çerçevede vibe karar modu, irrasyonallite ile eş anlamlı değildir. Karar süreci rastlantısal ya da kaotik değil bilişsel sınırlılıklar altında işleyen düzenli psikolojik mekanizmalara dayanır.⁷³ Benzer şekilde bu karar modu bilgi eksikliği ya da cehalet üzerinden de tanımlanamaz. Hakikat sonrası kamusal alanın temel özelliği bilginin yokluğu değil aşırı bolluğu ve ayıklama maliyetinin yüksekliğidir. Vibe bu aşırı yük koşullarında karar vermeyi mümkün kılan işlevsel bir sadeleştirme stratejisi olarak ortaya çıkar. Aynı şekilde bu karar modu siyasal apati ya da ilgisizlik anlamına da gelmez. Aksine seçmenin siyasal uyarılara duygusal düzeyde sürekli maruz kaldığı ve bunlara tepki verdiği bir bağlamda şekillenir. Temel sorun siyasal ilgisizlik değil kararın hangi bilişsel ve duygusal ölçütler üzerinden yapılandırıldığıdır.

Son olarak vibe seçmen manipülasyona otomatik ve kaçınılmaz biçimde teslim olan bir özne değildir.⁷⁴ Güdülenmiş akıl yürütme literatürünün gösterdiği üzere seçmen çoğu zaman pasif bir alıcı değil bilakis kendi kimlik, inanç ve ahlaki konumlanmasını korumaya yönelik aktif bir anlamlandırma süreci içindedir.⁷⁵ Vibe karar modu bu aktif sürecin sezgisel ve duygusal bileşenlerinin, belirli iletişim koşullarında analitik doğrulamaya kıyasla daha baskın hale gelmesini ifade eder. Dolayısıyla kavram, seçmeni edilgenleştirmekten çok günümüz kamusal alanının psikolojik işleyişi içinde karar vermenin hangi bilişsel ve duygusal yollar üzerinden mümkün hale geldiğini açıklamayı amaçlamaktadır.

VIBE OY VERMENİN PSİKOLOJİK MEKANİZMASI

Vibe oy verme, tekil bir bilişsel eksiklik ya da duygusal taşkınlık sonucu ortaya çıkan bir karar çıktısı değil aksine bilişsel cimrilik, ön bilinçli duygusal etkinleşme ve güdülenmiş akıl yürütme süreçlerinin belirli bağlamsal koşullar altında ardışık ve eklemelenmiş biçimde işleminin ürünüdür.⁷⁶ Bu mekanizma seçmen davranışını açıklarken “Düşünme var mı yok mu?” ikiliğinden ziyade düşünmenin hangi aşamada ve hangi işlevle devreye girdiği sorunsalına yoğunlaşır.

Siyasal bilgi ortamının aşırı yoğun, hızlı ve parçalı olduğu koşullarda bilişsel cimrilik seçmen için istisnai bir sapma değil karar verme sürecinin varsayılan bir

Hakikat sonrası kamusal alanın hızı ve sürekli duygusal uyarım üreten yapısı dikkate alındığında seçmen davranışını açıklamak için klasik modellerin ötesine geçen bir çerçeveye ihtiyaç olduğu açıktır.

72 Lodge ve Taber, “Three Steps toward a Strategic Alignment of Political Psychology with Political Science”; Charles S. Taber ve Milton Lodge, “Motivated Skepticism in the Evaluation of Political Beliefs”, *American Journal of Political Science*, Cilt: 50, Sayı: 3, (2006), s. 755-769.

73 Fiske ve Taylor, *Social Cognition: From Brains to Culture*.

74 Ziva Kunda, “The Case for Motivated Reasoning”, *Psychological Bulletin*, Cilt: 108, Sayı: 3, (1990), s. 480-498; Lodge ve Taber, “Three Steps toward a Strategic Alignment of Political Psychology with Political Science”.

75 Taber ve Lodge, “Motivated Skepticism in the Evaluation of Political Beliefs”.

76 Fiske ve Taylor, *Social Cognition: From Brains to Culture*.

uyum stratejisi haline gelir. Bilgi bolluğu altında her iddianın doğruluğunu sistematik biçimde test etmek yüksek bilişsel maliyetler doğurduğundan seçmen karar vermeyi mümkün kılan kestirme işaretlere yönelir. Bu aşamada sezgisel değerlendirmeler, şemalar ve duygusal ipuçları hangi bilgilerin dikkate alınacağını ve hangilerinin de dışarıda bırakılacağını belirler. Dolayısıyla karar süreci kapsamlı bir analizden önce ön eleme işlevi gören sezgisel bir filtreleme üzerinden başlar.

Bu sezgisel filtreleme, etkinleşmiş aktör modelinin öngördüğü ön bilinçli duygusal tetiklenmelerle birleştiğinde kararın yönünü belirleyen kritik eşik hızla oluşur. Siyasal uyarılar milisaniyeler düzeyinde değerlendirme yargıları, duygusal yönelimler ve davranışsal hazırlıklar üretir.⁷⁷ Bu süreçte biliş ve duygu ardışık değil bütünleşik biçimde işler.⁷⁸ Seçmen bilinçli muhakemeye başlamadan önce hangi konuların “yakın”, hangi aktörlerin “bizden” ve hangi anlatıların “uyumlu” olduğu yönünde bir yönelim geliştirir. Bu yönelim kararın fiilen şekillendiği kritik anı temsil eder.

Bu noktada analitik değerlendirme tamamen devre dışı kalmaz ancak çoğu zaman kararın belirleyici unsuru olmaktan çıkar. Vibe, düşünmenin yokluğuna değil düşünme eşliğinin öncesinde kararın fiilen verilmiş olmasına işaret eder. Analitik değerlendirme sıklıkla bu eşikten sonra devreye girer ve kararın doğruluğunu sınırmaktan ziyade alınmış pozisyonun gerekçelendirilmesine hizmet eder. Güdülenmiş taktik özne modeli bu aşamayı açıklar: seçmen mevcut tutumunu korumak, tutarlılık sağlamak ve kimlik tehditlerini bertaraf etmek amacıyla bilgiyi seçici biçimde işler. Karşıt kanıtlar yeniden çerçevelenirken destekleyici bilgiler ise daha yüksek ağırlık kazanır.⁷⁹

Artan bilişsel çaba karar doğruluğunda otomatik bir iyileşme anlamına gelmez. Vibe oy verme bağlamında bilişsel çaba artabilir ancak bu artış çoğu durumda doğruluk motivasyonundan ziyade savunma ve tutarlılık güdülerinden beslenir. Dolayısıyla bilişsel çaba kararın yönünü değiştirmek yerine onu pekiştirme eğilimi gösterir. Böylece sezgisel olarak verilen karar analitik süreçlerle geri alınmak yerine bilişsel olarak sağlamlaştırılır.⁸⁰

Sonuç olarak vibe oy verme seçmen davranışında bilişsel cimrilik, duygusal etkinleşme ve güdülenmiş gerekçelendirme süreçlerinin birbirini tamamladığı bir karar yapısına işaret etmektedir. Bu yapı seçmeni ne irrasyonel ne de pasif bir aktör olarak varsayar aksine hakikat sonrası kamusal alanda karar vermeyi mümkün kılan psikolojik uyum mekanizmalarına dayanmaktadır. Bu yapı aynı zamanda

Hakikat sonrası siyasal iletişim vibe oy vermeyi istisnai bir davranış biçimi olmaktan çıkararak yaygın bir karar moduna dönüştürmektedir.

77 Bargh, “The Unbearable Automaticity of Being”.

78 Marcus vd., *Affective Intelligence and Political Judgment*.

79 Taber ve Lodge, “Motivated Skepticism in the Evaluation of Political Beliefs”.

80 Kunda, “The Case for Motivated Reasoning”; Taber ve Lodge, “Motivated Skepticism in the Evaluation of Political Beliefs”.

seçmen davranışını yalnızca davranışsal çıktılar değil kararın oluştuğu bilişsel eşikler üzerinden analiz etmenin gerekliliğini de ortaya çıkarmaktadır.

HAKİKAT SONRASI SİYASAL İLETİŞİM VE VIBE KARAR MODU

Vibe karar modunun yaygınlaşması yalnızca bireysel psikolojik eğilimlerle değil hakikat sonrası kamusal alanın iletişim mimarisiyle de doğrudan ilişkilidir. Bu mimari, bilginin üretim ve dolaşım hızının dramatik biçimde artması, dikkat ekonomisinin yapısal hale gelmesi ve siyasal iletişimin giderek daha çok algoritmik düzenlemeye dayanmasıyla karakterize edilir.⁸¹ Bu koşullar altında siyasal iletişim seçmeni bilgilendirmeyi önceleyen doğrulama temelli bir süreçten ziyade sürekli ve yönlendirilmiş duygusal etkinleşme üreten bir uyarım rejimi olarak işlemektedir.

Hakikat sonrası iletişim ortamında siyasal mesajlar sıkışık bir zaman diliminde ve orijinal bağlamından ayrıık biçimde dolaşıma girer. Seçmenin bu akış içinde her tekil iddiayı değerlendirecek bilişsel zamanı yoktur. Bunun yerine mesajlar kısa süreli dikkat pencerelerinde algılanır ve çoğu zaman ardışık değerlendirme ve doğrulama süreçleri tetiklenmeden tüketilir. Bu hız ve yoğunluk ise bilişsel cimrilüğün karar alma süreçlerindeki ağırlığını yapısal olarak artırır.⁸² Böylece sezgisel kestirmeler ve duygusal ipuçları karar sürecinin merkezi belirleyicileri haline gelir.

Algoritmik kürasyon bu süreci daha da derinleştirir. Siyasal içerikler seçmenin önceki etkileşimleri, duygusal tepkileri ve kimliksel yönelimleri temelinde seçilerek sunulur. Bu durum seçmenin karşılaştığı mesajların rastlantısal değil yüksek düzeyde duygusal ve anlamsal uyum taşıyan bir örüntü oluşturmaya yol açar. Sürekli tekrar eden bu örüntü belirli anlatıları zihinsel olarak daha erişilebilir, daha tanıdık ve daha “doğal” kılar. Sonuçta seçmen alternatif olgusal çerçevelerle hem nadiren karşılaşır hem de karşılaştığında bu çerçeveleri önceden oluşmuş duygusal eşiklerin gerisinde değerlendirme eğilimi gösterir.

Bu iletişim düzeninde siyasal ikna argümanların doğruluğu değil anlatı bütünlüğü ve duygusal rezonans üzerinden işler.⁸³ Mesajların geçerliliği ampirik doğruluk ölçütlerinden ziyade sundukları anlam çerçevesinin içsel uyumuyla ölçülür. Vibe oy verme bu bağlamda hakikat sonrası siyasal iletişimin irrasyonel bir sapması değil bu iletişim biçiminin en olası psikolojik çıktısıdır. Seçmen, doğrulama maliyeti yüksek hatta imkansız olan bir ortamda karara ulaşmasını

81 Dikkat ekonomisi, dijital ve medya ortamlarında kıt olan kaynağın bilgi değil bireylerin dikkat süresi olduğu varsayımına dayanan bir düzeni ifade eder. Bu düzende içerikler, doğruluk ya da bilgilendiricilikten ziyade dikkati çekme, elde tutma ve duygusal tepki üretme kapasitesine göre değer kazanır. Bkz. Shoshana Zuboff, “The Age of Surveillance Capitalism”, *Social Theory Re-Wired*, (Routledge, New York: 2023), s. 203-213; Simon, “Designing Organizations for an Information-Rich World”.

82 Simon, “Designing Organizations for an Information-Rich World”.

83 Marcus vd., *Affective Intelligence and Political Judgment*.

mümkün kılan ölçütleri, iletişim ekosisteminin sunduğu ipuçları üzerinden yeniden tanımlar.

Sürekli duygusal hazırlama (*continuous affective priming*) vibe oy vermenin zamansal sürekliliğini sağlayan temel mekanizmalardan biridir. Hakikat sonrası kamusal alan seçmeni bir anlığına değil kesintisiz biçimde siyasal duygulanım halinde tutar. Yani karar verme anı istisnai bir değerlendirme süreci olmayıp oy verme davranışı uzun bir duygusal etkinleşme zincirinin son halkasıdır. Kısaca karar, sandık başında verilen anlık bir tercih olmayıp daha önce oluşmuş sezgisel yönelimlerin siyasal davranışa dönüşmüş bir ifadesidir.

Bu çerçevede vibe oy verme, siyasal iletişimi manipülasyon olarak ya da bireyi edilgen bir özne olarak varsaymaz. Seçmen, mesajları pasif biçimde içselleştiren bir alıcı değil mevcut kimlikleri, duygusal yönelimleri ve anlam çerçeveleriyle uyumlu olan içerikleri seçici biçimde benimseyen bir aktördür. Ancak bu seçicilik hakikat sonrası iletişim ortamında çoğu zaman bilinçli doğrulama süreçlerinden önce işleyen sezgisel eşiklerde gerçekleşir. Dolayısıyla siyasal iletişimin gücü seçmeni ikna etmekten ziyade hangi seçeneklerin “makul”, “tanıdık” ve “uyumlu” olarak algılanacağını yapılandırma kapasitesinde yoğunlaşır.

Sonuç olarak hakikat sonrası siyasal iletişim vibe oy vermeyi istisnai bir davranış biçimi olmaktan çıkararak yaygın bir karar moduna dönüştürmektedir. Hız, dikkat kıtlığı, algoritmik seçim ve sürekli duygusal etkinleşme seçmen davranışını analitik doğrulamadan ziyade sezgisel uyum üzerinden şekillendiren bir ortam üretir. Bu durum seçmen davranışını açıklamak için bireysel irrasyoneliteye değil çağdaş kamusal alanın iletişimsel ve psikolojik işleyişine odaklanmayı analitik olarak zorunlu kılmaktadır.

SONUÇ: VIBE DEMOKRASİSİ ÜZERİNE KAVRAMSAL BİR DEĞERLENDİRME

Bu analiz hakikat sonrası kamusal alanın seçmen davranışı üzerindeki etkilerini, seçmeni irrasyonel ya da edilgen bir aktör olarak etiketlemeden, psikolojik karar mekanizmaları üzerinden açıklamayı amaçlamıştır. Bu çerçevede geliştirilen vibe seçmen kavramsallaştırması bireyin kalıcı özelliklerine atıf yapan bir tipoloji değil belirli bilişsel, duygusal ve iletişimsel koşullar altında baskınlaşan bir karar verme modu olarak ele alınmıştır. Vibe oy verme; bilişsel cimrilik, ön bilinçli duygusal etkinleşme ve güdülenmiş gerekçelendirme süreçlerinin hakikat sonrası siyasal iletişim ortamında birbirine eklemlenmesiyle ortaya çıkan sistematik bir örüntüyü ifade etmektedir.

Bu örüntü klasik teorilerin varsaydığı doğrulama temelli ve ardışık muhakeme modelinin günümüz seçmen davranışını açıklamada yetersiz kaldığını ortaya koymaktadır. Rasyonel tercih, kimlik temelli ve performans değerlendirmesi-

ne dayalı yaklaşımlar seçmenin hangi koşullarda düşünmeye başladığını, hangi eşiklerde karar verdiğini ve analitik muhakemenin ne zaman gerekçelendirmeye dönüştüğünü açıklamakta sınırlı kalmaktadır. Vibe seçmen çerçevesi tam da bu boşluğu doldurarak seçmen davranışını sonuçlar değil kararın oluştuğu bilişsel eşikler üzerinden analiz etmeyi önermektedir.

Bu bağlamda “vibe demokrasisi” demokratik karar alma süreçlerinin irrasyonelleştiği ya da seçmenin normatif olarak “bozulduğu” bir rejimi değil kararların giderek artan biçimde sezgisel, duygusal ve anlatı temelli eşiklerde şekillendiği bir kamusal işleyiş biçimini ifade eder. Siyasal rekabet bu ortamda doğruluk iddialarının karşılaştırılmasından ziyade anlam çerçeveleri ve duygusal hizalanmalar arasında gerçekleşmektedir. Seçmenin değerlendirme ölçütleri ortadan kalkmamış ancak bu ölçütlerin öncelik sıralaması iletişim ekosisteminin yapısal özellikleriyle uyumlu biçimde yeniden düzenlenmiştir.

Vibe demokrasisi derken demokratik süreçler ne idealize edilmekte ne de patolojikleştirilmektedir. Aksine çağdaş demokrasilerin işleyişini anlamak için gerekli olan analitik kaymaya işaret edilmektedir: Seçmen davranışını açıklamak için artık “Ne düşünülüyor?” değil “Hangi koşullarda, hangi bilişsel ve duygusal süreçler kararın belirleyicisi haline geliyor?” sorusu merkeze alınmalıdır. Sonuç olarak vibe seçmen ve vibe demokrasisi çerçevesi hakikat sonrası çağda siyasal davranışı açıklamak için yeni bir normatif yargı değil analitik bir araç sunmaktadır.

İBRAHİM DALMIŞ

Lisans eğitimi psikoloji ve lisansüstü eğitimleri sosyal psikolojidir. Kırıkkale, ODTÜ ve Karatay üniversitelerinde akademisyenlik yapmıştır. Yoğunlaştığı alanlar siyaset psikolojisi ve oy verme davranışdır. Yaklaşık otuz senedir kamuoyu araştırması sektöründedir. Halen ANAR Araştırma bünyesinde genel koordinatör olarak çalışmaktadır. Yoğunlaştığı alanlar siyaset psikolojisi ve oy verme davranışdır.

Hakikat Sonrası Çağda Seçmen Davranışı: Vibe Seçmen

İbrahim Dalmış

L Hakikat sonrası (*post-truth*) dönem, gerçekliğin toplumsal önemini yitirerek "ilgisiz" hale geldiği hem epistemik bir kriz hem de siyasal iletişim stratejisi olarak ele alınmaktadır. Bu süreçte nesnel gerçeklerin yerini duygusal eğilimler ve kişisel inançlar alırken kamusal alan ortak gerçeklik zeminini kaybederek "alternatif gerçeklikler" üzerinden kutuplaşmaktadır. Siyasal aktörler özellikle popülist liderler de rasyonel ikna yerine sadakati hedefleyen ve "alternatif olgular" aracılığıyla kitleleri mobilize eden bir iletişim düzeni inşa etmektedir.

Psikolojik açıdan bu düzen insanın "bilişsel cimri" (*cognitive miser*) ve "güdülenmiş taktik özne" (*motivated tactician*) olma özellikleriyle uyumlu bir ekosistemde işlemektedir. Bilgi bolluğu ve dikkat kıtlığının yaşandığı bu dönemde bireyler zihinsel enerjini korumak için sezgisel kestirmelere başvurmakta ve genellikle mevcut inançlarını korumaya yönelik "savunmacı" bir akıl yürütme sergilemektedir. Hakikat sonrası, insanların hiç düşünmediği bir durumdan ziyade bilişsel cimriliğin varsayılan, bilişsel aktivasyonun ise çoğu zaman savunmacı ve stratejik amaçlarla devreye girdiği bir kamusal biliş düzenini temsil etmektedir.

Bu yeni gerçeklik, klasik seçmen davranışı teorilerinin dayandığı "bilinçli ve tutarlı aktör" varsayımlarını yetersiz kılmaktadır. Geleneksel modeller seçmeni fazla rasyonel, fazla istikrarlı veya fazla bilinçli kurgulamaktadır. Bu nedenle dijital kamusal alandaki anlık duygusal tetiklenmeleri ve otomatik bilişsel süreçleri açıklamakta zorlanmaktadır. Bu bağlamda "vibe seçmen" kavramı, seçmenin sadece ne düşündüğüne değil hangi çevresel uyaranlarla nasıl ve ne zaman aktive olduğuna odaklanmaktadır. Böylece günümüz seçmen davranışını daha dinamik ve psikolojik temelli bir perspektifle açıklamaya yönelik analitik bir çerçeve kurmaktadır.

ANKARA • İSTANBUL • WASHINGTON D.C. • BERLİN

www.setav.org